

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΥΠΡΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ & ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΤΗΣ ΑΓΩΓΗΣ
ΤΜΗΜΑ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

Μεταπτυχιακή διατριβή: Εκφοβισμός: Ατομικοί και περιβαλλοντικοί παράγοντες κινδύνου

Επιβλέπον καθηγητής: Δρ. Κώστας Φάντης

Φοιτήτρια: Ελένη Σάββα

ΛΕΥΚΩΣΙΑ

Περίληψη

Η μελέτη έχει στόχο να εξετάσει το φαινόμενο του εκφοβισμού σε σχέση με τα χαρακτηριστικά ψυχοπάθειας και τις συγκρούσεις μεταξύ γονέων και παιδιών. Σκοπός της παρούσας μελέτης είναι να διερευνήσει το πώς η ύπαρξη των χαρακτηριστικών ψυχοπάθειας και των συγκρούσεων μεταξύ γονέων και παιδιών επηρεάζουν την εκδήλωση του φαινομένου του εκφοβισμού, σε παιδιά σχολικής ηλικίας. Η εξεύρεση συμμετεχόντων έγινε μέσω επικοινωνίας με δημόσια και ιδιωτικά σχολεία της Κύπρου, όλων των σχολικών βαθμίδων. Η συλλογή δεδομένων πραγματοποιήθηκε μέσω συμπλήρωσης ερωτηματολογίων τα οποία ήταν διαθέσιμα διαδικτυακά και συμπληρώθηκαν τόσο από τα παιδιά, όσο και από τους γονείς. Με το πέρας της διαδικασίας συλλογής δεδομένων πραγματοποιήθηκαν αρχικά αναλύσεις συσχέτισης ως προς τη διερεύνηση της συσχέτισης της κάθε μιας από τις μεταβλητές υπό μελέτη με τον εκφοβισμό. Στη συνέχεια χρησιμοποιήθηκαν αναλύσεις παλινδρόμησης, με σκοπό τη διερεύνηση της αλληλεπίδρασης μεταξύ των τριών μεταβλητών. Τα αποτελέσματα της μελέτης καταδεικνύουν θετικές συσχετίσεις των χαρακτηριστικών ψυχοπάθειας, αλλά και των συγκρούσεων μεταξύ γονέων και παιδιών ως προς τον εκφοβισμό. Σημαντικό εύρημα της μελέτης αποτελεί η πρόβλεψη της εκδήλωσης εκφοβισμού στις περιπτώσεις στις οποίες συνυπάρχουν τα χαρακτηριστικά ψυχοπάθειας και οι συγκρούσεις μεταξύ γονέων και παιδιών, ζήτημα το οποίο δεν έχει μελετηθεί εις βάθος από την μέχρι τώρα βιβλιογραφία.

Περιεχόμενα

Περίληψη	2
Περιεχόμενα.....	3
Βιβλιογραφική ανασκόπηση και βιβλιογραφικό κενό.....	4
Εισαγωγή.....	4
Εκφοβισμός	4
Ορισμός εκφοβισμού	4
Σχολικός εκφοβισμός.....	5
Χαρακτηριστικά εκφοβισμού	5
Μορφές, αίτια και επιπτώσεις εκφοβισμού	5
Οικογενειακές συγκρούσεις και εκφοβισμός.....	6
Ψυχοπάθεια και εκφοβισμός.....	7
Συγκρούσεις μεταξύ γονέων – παιδιών και χαρακτηριστικά ψυχοπάθειας.....	9
Η παρούσα μελέτη	10
Ερευνητικά ερωτήματα και ερευνητικές υποθέσεις.....	10
Μεθοδολογία.....	11
Συμμετέχοντες	11
Εργαλεία μέτρησης	11
Διαδικασία συλλογής δεδομένων	12
Σχεδιασμός έρευνας και ανάλυση δεδομένων	13
Αποτελέσματα.....	14
Αποτελέσματα περιγραφικής ανάλυσης δεδομένων	14
Αποτελέσματα επαγωγικής ανάλυσης δεδομένων	15
Συζήτηση.....	16
Βιβλιογραφία	18
Παράρτημα.....	23
Πίνακας 1.1.	23
Πίνακας 1.2.	23
Πίνακας 1.3.	24
Πίνακας 1.4.	24

Βιβλιογραφική ανασκόπηση και βιβλιογραφικό κενό

Εισαγωγή

Σχεδόν όλοι έχουν βρεθεί στη θέση του θύματος έστω και μια φορά στη διάρκεια της ζωής τους, βιώνοντας τον εκφοβισμό. Περιστατικά εκφοβισμού μπορεί να παρατηρούνται ανάμεσα σε παιδιά και ενήλικες σε ποικίλα πλαίσια, όπως στο σπίτι ή στον χώρο εργασίας (Smith & Brain, 2000· Juvonen & Graham, 2014· Antiri, 2016). Ένα πλαίσιο στο οποίο παρατηρείται αρκετά έντονα είναι το σχολικό πλαίσιο, όπου εκδηλώνεται ανάμεσα στους μαθητές. Αν και μπορεί να έχει καταστροφικές επιπτώσεις, αποτελεί ένα συνηθισμένο κοινωνικό φαινόμενο το οποίο βιώνουν οι μαθητές στα σχολεία. Ακόμη, αντιμέτωποι με αυτό το φαινόμενο έρχονται και οι εκπαιδευτικοί ως αρμόδιοι για να παρεμποδίσουν αντίστοιχες συμπεριφορές (Duncan, 2012).

Ο εκφοβισμός μπορεί να εκδηλώνεται για μικρό χρονικό διάστημα ή δύναται να υφίσταται για χρόνια προς ένα συγκεκριμένο άτομο. Ακόμη, μπορεί να πάρει διάφορες μορφές (Johnstone et al., 1992). Έτσι, καθίσταται σημαντική η αναγνώριση των αιτιών που κρύβονται πίσω από αυτό το φαινόμενο, καθώς η γνώση τους βοηθά στον εντοπισμό των ατόμων που βρίσκονται σε αυξημένο κίνδυνο για να ασκήσουν εκφοβισμό ή να θυματοποιηθούν. Κάποιοι παράγοντες που μελετώνται τα τελευταία χρόνια και φαίνεται να συσχετίζονται με τον εκφοβισμό είναι οι οικογενειακές συγκρούσεις και η ύπαρξη χαρακτηριστικών ψυχοπάθειας (Fanti & Kimonis, 2012· Georgiou & Stavrinides, 2013).

Εκφοβισμός

Ορισμός εκφοβισμού

Αν και το άτομο το οποίο δέχεται εκφοβισμό αντιλαμβάνεται ότι είναι θύμα εκφοβισμού, δεν υπάρχει ένας κοινός ορισμός που να καλύπτει το ευρύ φάσμα αυτού του φαινομένου. Παρόλα αυτά, ο εκφοβισμός μπορεί να περιγραφεί ως ένα φαινόμενο κατά το οποίο ο θύτης προσπαθεί συνειδητά να μειώσει, να βλάψει, να τρομάξει ή να απειλήσει κάποιο άλλο άτομο το οποίο είναι πιο αδύναμο από αυτόν (Johnstone et al., 1992· Rigby, 2007). Η συμπεριφορά του θύτη παρουσιάζεται ως επιθετική και με αυτό τον τρόπο εκφράζει μια μορφή εξουσίας προς το θύμα (Johnstone et al., 1992· Smith & Brain, 2000). Έτσι, γίνεται προσπάθεια επιβολής από τον θύτη προς το θύμα, δημιουργώντας αισθήματα ντροπής, ταπείνωσης και άγχους (Tattum, 1993· Juvonen & Graham, 2014). Τα θύματα του εκφοβισμού καταλήγουν συνήθως στο περιθώριο, καθώς οι θύτες τους αποκλείουν από την ομάδα. Ως επακόλουθο, η

κοινωνικοποίηση τους η οποία είναι πολύ σημαντική στη διαμόρφωση της ταυτότητας και της προσωπικότητάς τους, περιορίζεται (Tattum, 1993· Rigby, 2007· Antiri, 2016).

Σχολικός εκφοβισμός

Το σχολικό πλαίσιο αποτελεί χώρο στον οποίο πολλές φορές εντοπίζονται βίαιες συμπεριφορές. Ο σχολικός εκφοβισμός αναφέρεται στον εκφοβισμό ο οποίος λαμβάνει χώρα στο σχολείο και εκδηλώνεται ανάμεσα στους μαθητές (Rigby, 2007). Δεν υπάρχουν ηλικιακές ομάδες ή σχολεία που μπορούν να αποφύγουν την έκθεση στον σχολικό εκφοβισμό, καθώς εντοπίζεται σε όλα τα σχολεία ανεξαρτήτως της ηλικίας των μαθητών, της τοποθεσίας και της σύνθεσης του σχολικού πλαισίου (Johnstone et al., 1992· Tattum, 1993· Smith & Brain, 2000). Ακόμη, εντοπίζεται τόσο σε Ευρωπαϊκές, όσο και σε μη Ευρωπαϊκές χώρες (Smith & Brain, 2000). Έρευνες γύρω από το ζήτημα του σχολικού εκφοβισμού καταλήγουν σε αντικρουόμενα ευρήματα αναφορικά με το αν η ένταση, η συχνότητα και οι μορφές άσκησης του εκφοβισμού διαφέρουν ανάμεσα στα δύο φύλα και μεταξύ διαφορετικών ηλικιακών ομάδων στο σχολικό πλαίσιο (Boulton et al., 2002).

Χαρακτηριστικά εκφοβισμού

Ο εκφοβισμός συνοδεύεται συνήθως από κάποια χαρακτηριστικά. Ένα από αυτά είναι η επανάληψη. Δηλαδή, η εκφοβιστική πράξη δεν αποτελεί μεμονωμένο γεγονός, αλλά συμβαίνει κατ' επανάληψη. Αν και η επανάληψη υποστηρίζεται από τις πλείστες μελέτες ως ένα από τα κύρια χαρακτηριστικά του εκφοβισμού, μια μικρότερη μερίδα ερευνητών υποστηρίζει ότι ο εκφοβισμός μπορεί να εκδηλώνεται και ως ένα μεμονωμένο τραυματικό περιστατικό το οποίο δημιουργεί στο θύμα το αίσθημα του φόβου (Smith & Brain, 2000· Juvonen & Graham, 2014). Επιπλέον, ο εκφοβισμός δύναται να πραγματοποιείται από μόνο ένα άτομο ή από ομάδα ατόμων (Rigby, 2007). Κάποια άλλα χαρακτηριστικά που τον συνοδεύουν είναι η σκοπιμότητα της πράξης και η ανισορροπία δύναμης, σωματικής ή ψυχολογικής (Smith & Brain, 2000· Rigby, 2007).

Μορφές, αίτια και επιπτώσεις εκφοβισμού

Ο εκφοβισμός σαν ευρύτερη έννοια, αλλά και αυτός που συναντάται στα σχολεία μπορεί να εκδηλωθεί με ποικίλους τρόπους. Κάποιες μορφές εκφοβισμού είναι ο σωματικός, ο λεκτικός, ο ψυχολογικός, ο κοινωνικός, ο σεξουαλικός, ο ρατσιστικός και ο ηλεκτρονικός εκφοβισμός (Antiri, 2016). Οι διάφορες μορφές εκφοβισμού μπορούν να εκδηλώνονται ταυτόχρονα προς το θύμα, με αποτέλεσμα η μια μορφή εκφοβισμού να ενισχύει την άλλη (Rigby, 2007). Είναι

ακόμη πιθανόν ο εκφοβισμός να εκδηλώνεται με άμεσο ή με έμμεσο τρόπο και υπάρχουν διαβαθμίσεις όσον αφορά τη σοβαρότητά του (Tattum, 1993· Junonen & Graham, 2014).

Οι ρίζες πίσω από το φαινόμενο του εκφοβισμού είναι πολλές. Συνήθως, σημειώνονται περιστατικά εκφοβισμού όταν παρατηρούνται ατομικές διαφορές και απόκλιση από τη μάζα (Παπαλαζάρου & Αθανασιάδου, 2016). Επίσης, ως αίτια άσκησης εκφοβισμού καταγράφονται η πίεση από το περιβάλλον, οι κακές οικογενειακές σχέσεις και η ανάγκη για αίσθημα εξουσίας και δύναμης (Smith & Brain, 2000· Παπαλαζάρου & Αθανασιάδου, 2016). Τέλος, η χωρίς περιορισμό έκθεση στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, το κοινωνικοοικονομικό επίπεδο και ορισμένα χαρακτηριστικά προσωπικότητας και συμπεριφοράς συσχετίζονται με το φαινόμενο αυτό (Junonen & Graham, 2014· Παπαλαζάρου & Αθανασιάδου, 2016).

Οι αρνητικές συνέπειες με τις οποίες βρίσκονται αντιμέτωπα τα θύματα μπορούν να ταξινομηθούν σε ποικίλες κατηγορίες, όπως σε ψυχολογικές, κοινωνικές, σωματικές και ακαδημαϊκές επιπτώσεις. Αυτές μπορεί να υφίστανται για μικρό χρονικό διάστημα ή να είναι μακροχρόνιες. Σημαντικό είναι να σημειωθεί ότι σε πολλές περιπτώσεις ενδέχεται να απειλούν την υγεία των θυμάτων (Rigby, 2007). Παρόλες τις αρνητικές συνέπειες που αντιμετωπίζουν τα θύματα, έχει παρατηρηθεί ότι πολλές φορές φοβούνται να μιλήσουν για την κατάσταση που επικρατεί και για αυτά που βιώνουν (Smith & Brain, 2000).

Οικογενειακές συγκρούσεις και εκφοβισμός

Ένα ζήτημα το οποίο έχει μελετηθεί σε συνάρτηση με τον εκφοβισμό είναι οι σχέσεις που επικρατούν εντός της οικογένειας. Η υφιστάμενη βιβλιογραφία υποστηρίζει ότι οι δύο αυτές έννοιες συνδέονται άμεσα (Pepler et al., 2008). Αφενός οι συγκρούσεις που διαπιστώνονται ανάμεσα στα παιδιά και τους γονείς και αφετέρου ο εκφοβισμός παρουσιάζουν αμφίδρομη σχέση και συνδέονται στενά μεταξύ τους. Φαίνεται λοιπόν ότι η συμπεριφορά των γονέων και των παιδιών επηρεάζει με αμοιβαίο τρόπο η μια την άλλη, έναντι του να διαμορφώνει η μια την άλλη μονομερώς (Georgiou & Fanti, 2010).

Τα στυλ ανατροφής που χρησιμοποιούνται από τους γονείς δύναται είτε να συντείνουν στην εμφάνιση εκφοβισμού, είτε να δρουν ως προστατευτικοί παράγοντες προς αυτόν. Ειδικότερα, πλήθος ερευνών υποστηρίζει ότι η σύγκρουση ανάμεσα στα παιδιά και τους γονείς, τα χαμηλά επίπεδα υποστήριξης από την οικογένεια και το φτωχό ή δυσλειτουργικό οικογενειακό περιβάλλον διαδραματίζουν καταλυτικό ρόλο ως προς την εκδήλωση εκφοβιστικών συμπεριφορών από μέρους των παιδιών και προβλέπουν την εμφάνισή του (Georgiou & Stavrinides, 2013· Efobi & Nwokolo, 2014· Eşkisü, 2014· Whelan et al., 2014). Επιπρόσθετα,

στην εκδήλωση εκφοβισμού συμβάλλει η απουσία γονικής εμπλοκής και γονικής επίβλεψης, όπως και η έλλειψη επικοινωνίας μεταξύ γονέων και παιδιών για ζητήματα εκφοβισμού (Georgiou & Fanti, 2010· Georgiou & Stavrinides, 2013). Ακόμη, τόσο παλαιότερες, όσο και πρόσφατες έρευνες καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι οι γονείς που προβαίνουν σε συνεχή επιβολή τιμωρίας και το αυταρχικό στυλ που πιθανόν να διατηρούν, τους καθιστά ως αρνητικά πρότυπα προς τα παιδιά τα οποία μιμούνται τις πράξεις τους, με αποτέλεσμα να αυξάνονται οι πιθανότητες άσκησης εκφοβισμού και επιβολής στους συνομήλικους (Baldry & Farrington, 1998· Efobi & Nwokolo, 2014).

Εν κατακλείδι, η ανασκόπηση της βιβλιογραφίας δείχνει τον καταλυτικό ρόλο που διαδραματίζει η σύγκρουση μεταξύ γονέων και παιδιών, η οικογενειακή δυσλειτουργία και οι αρνητικές γονικές πρακτικές στην εμφάνιση περιστατικών εκφοβισμού. Ταυτόχρονα, τονίζεται ο προστατευτικός ρόλος που μπορεί να έχει η οικογένεια όταν η σύγκρουση είναι απύσχα και όταν αυξάνεται η γονική εμπλοκή, η επικοινωνία και επικρατεί ένα ζεστό οικογενειακό περιβάλλον (Efobi & Nwokolo, 2014· Eşkisü, 2014· Georgiou & Stavrinides, 2013· Lereya et al., 2013· Whelan et al., 2014).

Ψυχοπάθεια και εκφοβισμός

Η ψυχοπάθεια κατατάσσεται ανάμεσα στις αναπτυξιακές διαταραχές προσωπικότητας (Blair et al., 2006). Η διάγνωση της μπορεί να γίνει στην παιδική ή στην ενήλικη ζωή και τα συμπτώματά της είναι εμφανή τόσο σε συμπεριφορικό, όσο και σε συναισθηματικό επίπεδο (Blair et al., 2006· Hare et al., 2012). Κάποια χαρακτηριστικά που παρουσιάζουν τα άτομα με ψυχοπάθεια είναι ο ναρκισσισμός και ο εγωκεντρισμός, η απουσία αισθήματος ευθύνης, η εξαπάτηση και η έλλειψη αισθήματος ντροπής (Hare et al., 2012). Ακόμη, συχνά εντοπίζονται χαρακτηριστικά παρορμητικότητας, αντικοινωνικής συμπεριφοράς και δυσκολίες στην ενσυναίσθηση και την ενοχή (Blair et al., 2006· Mahmut et al., 2008). Πλήθος ερευνών μελετούν το ζήτημα του εκφοβισμού σε συνάρτηση με τα χαρακτηριστικά ψυχοπάθειας. Αρκετές εξ αυτών επικεντρώνονται στα χαρακτηριστικά σκληρότητας, την παρορμητικότητα και τον ναρκισσισμό, τα οποία θα εξεταστούν σε σχέση με τον εκφοβισμό στην παρούσα μελέτη (Ragatz et al., 2011· Fanti & Kimonis, 2012· Fanti & Kimonis, 2013· Kokkinos et al., 2014· Antoniadou et al., 2016· Orue & Calvete, 2016· Van Geel et al., 2017· Thakkar et al., 2020· Despoti et al., 2021).

Τα χαρακτηριστικά σκληρότητας αποτελούν μέρος της ψυχοπάθειας και συνοδεύονται από κάποιες συμπεριφορές (Herpers et al., 2012). Συνήθως, συνδέονται με την αντικοινωνική

συμπεριφορά και το μειωμένο αίσθημα ευθύνης. Επιπλέον, τα εν λόγω άτομα παρουσιάζουν απουσία αισθημάτων ενοχής και φόβου, μειωμένα επίπεδα αναστολών, όπως και μειωμένη ευαισθησία στα συναισθήματα και την ενσυναίσθηση (Pardini et al., 2003· Viding & McCrory, 2012· Carter Leno et al., 2021· Georgiou & Fanti, 2021). Αποτελούν προβλεπτικό παράγοντα για την εμφάνιση τόσο της παραδοσιακής μορφής εκφοβισμού, όσο του ηλεκτρονικού εκφοβισμού (Fanti & Kimonis, 2012· Orue & Calvete, 2016). Ειδικότερα, φαίνεται ότι τα ψηλά επίπεδα χαρακτηριστικών σκληρότητας και προβλημάτων συμπεριφοράς αυξάνουν τον κίνδυνο για εμπλοκή σε εκφοβιστικά επεισόδια (Fanti & Kimonis, 2012). Το ζήτημα αυτό έχει μελετηθεί και στον Ελλαδικό χώρο όπου επαληθεύτηκε μέσα από την έρευνα των Antoniadou et al. (2016), ότι τα χαρακτηριστικά σκληρότητας προβλέπουν τον εκφοβισμό (Antoniadou et al., 2016).

Το χαρακτηριστικό της παρορμητικότητας μπορεί να επηρεάσει σημαντικά την καθημερινότητα του ατόμου και την ποιότητα ζωής του. Εντοπίζεται μέσα από συμπεριφορές, πράξεις και αποκρίσεις οι οποίες χαρακτηρίζονται από ανωριμότητα και είναι ακατάλληλες (Chamberlain & Sahakian, 2007). Επίσης, παρατηρούνται επιθετικές συμπεριφορές, απουσία αναστολών και δυσκολία ελέγχου των παρορμήσεων (Hollander & Rosen, 2000· Chamberlain & Sahakian, 2007). Παρόλο που η παρορμητικότητα συσχετίστηκε θετικά με την εμφάνιση εκφοβιστικών περιστατικών, συνδέθηκε σε ακόμη μεγαλύτερο βαθμό με τη θυματοποίηση (Fanti & Kimonis, 2013· Despoti et al., 2021).

Ο ναρκισσισμός ο οποίος αποτελεί κομμάτι της ψυχοπάθειας αφορά την προσπάθεια του ατόμου να ρυθμίζει τη συμπεριφορά του με τρόπο ανάλογο, ώστε να διατηρείται μια θετική εικόνα για τον εαυτό του. Αναζητά επιβεβαίωση και ευκαιρίες αυτοβελτίωσης μέσα από το κοινωνικό του πλαίσιο (Pincus & Lukowitsky, 2010· Lau & Marsee, 2013). Ακόμη, ως χαρακτηριστικά του ναρκισσισμού καταγράφονται η ανάγκη για θαυμασμό και η αίσθηση ανωτερότητας και μεγαλοπρέπειας, σε υπερβολικό όμως βαθμό. Τα άτομα αυτά χαρακτηρίζονται συνήθως ως εχθρικά, με μειωμένη ενσυναίσθηση και χαμηλή ανοχή στην κριτική (Lau & Marsee, 2013). Σημαντικό είναι να σημειωθεί ότι ο ναρκισσισμός δύναται να πάρει τόσο φυσιολογική, όσο και παθολογική διάσταση ανάλογα με την προσαρμοστικότητα, τους μηχανισμούς και τις ανάγκες του ατόμου (Pincus & Lukowitsky, 2010). Τέλος, σημαντικό είναι να σημειωθεί ότι σειρά ερευνών συμπεριλαμβάνει τον ναρκισσισμό και τις διάφορες διαστάσεις του ως τον ισχυρότερο παράγοντα κινδύνου προς την εκδήλωση και τη συνέχεια άσκησης του εκφοβισμού. Ειδικότερα, τα άτομα με ψηλά επίπεδα ναρκισσισμού τείνουν να

παρουσιάζουν σταθερότητα στην άσκηση εκφοβισμού (Fanti & Kimonis, 2013· Stellwagen & Kerig, 2013· Fanti & Henrich, 2014· Despoti et al., 2021· Kjørsvik & Bushman, 2021).

Συγκρούσεις μεταξύ γονέων – παιδιών και χαρακτηριστικά ψυχοπάθειας

Ένα ακόμη σημαντικό σημείο είναι η σύνδεση που ενδέχεται να έχουν τα χαρακτηριστικά ψυχοπάθειας και οι συγκρούσεις μεταξύ γονέων και παιδιών, αλλά και το πως αυτά τα δύο μαζί σχετίζονται με την εκδήλωση του εκφοβισμού. Παρ' όλα αυτά, το συγκεκριμένο πεδίο έχει μελετηθεί σε πολύ μικρό βάθος και οι έρευνες που έχουν γίνει γύρω από αυτό είναι περιορισμένες. Επίσης, δεν υπάρχουν έρευνες που να μελετούν αυτά καθαυτά τα χαρακτηριστικά ψυχοπάθειας σε συνάφεια με τις συγκρούσεις γονέων και παιδιών, αλλά αφορούν παρεμφερή ζητήματα (Burt et al., 2003, 2005).

Αν και ανάμεσα στους ερευνητές υπάρχουν μικρές διαφορές, η βιβλιογραφία στο σύνολο της εισηγείται ότι ο εκφοβισμός εντοπίζεται εντονότερα ανάμεσα σε άτομα τα οποία έχουν ψηλά επίπεδα χαρακτηριστικών ψυχοπάθειας όπως ναρκισσισμό, παρορμητικότητα και χαρακτηριστικά σκληρότητας (Fanti & Kimonis, 2012). Παρόλο που συνήθως οι παράγοντες αυτοί μελετώνται αποσπασματικά, υπάρχουν κάποια δεδομένα που εισηγούνται ότι τα χαρακτηριστικά σκληρότητας, ο ναρκισσισμός και η παρορμητικότητα μπορούν να προβλέψουν τον εκφοβισμό μόνο όταν συνυπάρχουν (Thakkar et al., 2020). Γενικότερα, τα χαρακτηριστικά ψυχοπάθειας που εξετάστηκαν μέσα από τις διάφορες μελέτες φάνηκε να παρουσιάζουν αρνητική συσχέτιση με την υποστήριξη από το σχολείο και τους φίλους. Επίσης, συνδέθηκαν θετικά και ισχυρότερα με τον εκφοβισμό παρά με τη θυματοποίηση (Despoti et al., 2021). Τέλος, αναφορικά με τη σύγκρουση μεταξύ γονέων και παιδιών φαίνεται να αυξάνει το ρίσκο για εμφάνιση επιθετικότητας και προβλημάτων συμπεριφοράς, χωρίς όμως να έχει μελετηθεί εκτενώς (Burt et al., 2003, 2005).

Η παρούσα μελέτη

Στην παρούσα μελέτη χρησιμοποιήθηκαν δεδομένα από τη Β' φάση της έρευνας του Υπουργείου Παιδείας Κύπρου για το φαινόμενο της Σχολικής Βίας, στην οποία συμμετείχα και εγώ ως ερευνήτρια. Σκοπός της παρούσας έρευνας είναι η μελέτη του εκφοβισμού σε συνάρτηση με τα χαρακτηριστικά ψυχοπάθειας και τις συγκρούσεις μεταξύ παιδιών και γονέων. Τα χαρακτηριστικά ψυχοπάθειας στα οποία γίνεται λόγος σε αυτή τη μελέτη είναι ο ναρκισσισμός, η παρορμητικότητα και τα χαρακτηριστικά σκληρότητας.

Η υφιστάμενη βιβλιογραφία για παρόν ζήτημα παρουσιάζει κάποια σημαντικά ευρήματα, συσχετίζοντας τον εκφοβισμό από τη μια με την ύπαρξη συγκρούσεων εντός του οικογενειακού περιβάλλοντος και από την άλλη με την ύπαρξη χαρακτηριστικών ψυχοπάθειας στο άτομο. Παρόλα αυτά, εντοπίζεται βιβλιογραφικό κενό αναφορικά με το ζήτημα του εκφοβισμού στις περιπτώσεις στις οποίες συνυπάρχει σύγκρουση μεταξύ γονέων και παιδιών και χαρακτηριστικά ψυχοπάθειας. Μέσα από την ανασκόπηση της βιβλιογραφίας φαίνεται ότι δεν έχει μελετηθεί εις βάθος το πως τα χαρακτηριστικά ψυχοπάθειας αλληλεπιδρούν με τις συγκρούσεις και πως η κατάσταση αυτή προβλέπει τον εκφοβισμό, καθώς η μελέτη γύρω από αυτό το πεδίο είναι πολύ περιορισμένη. Δεδομένου του ότι τόσο οι συγκρούσεις, όσο και τα χαρακτηριστικά ψυχοπάθειας εμπλέκονται στο ζήτημα του εκφοβισμού και τον προβλέπουν, είναι σημαντικό να μελετηθεί το τι συμβαίνει όταν αυτά τα δύο συνυπάρχουν.

Ερευνητικά ερωτήματα και ερευνητικές υποθέσεις

Τα ερευνητικά ερωτήματα της παρούσας μελέτης είναι εάν υπάρχει συσχέτιση μεταξύ του εκφοβισμού και των χαρακτηριστικών ψυχοπάθειας υπό μελέτη και αν ναι, ποιος είναι ο βαθμός και η κατεύθυνση της συσχέτισης (ερ. 1). Ακολούθως, εάν υπάρχει συσχέτιση μεταξύ του εκφοβισμού και των συγκρούσεων μεταξύ γονέων και παιδιών και αν ναι, ποιος είναι ο βαθμός και η κατεύθυνση της συσχέτισης (ερ. 2). Τέλος, εάν ο εκφοβισμός αυξάνεται όταν τα εν λόγω χαρακτηριστικά ψυχοπάθειας συνυπάρχουν με τις συγκρούσεις μεταξύ γονέων και παιδιών (ερ. 3).

Μέσα από την ανασκόπηση της βιβλιογραφίας διαπιστώνεται η θετική συσχέτιση μεταξύ του εκφοβισμού και των χαρακτηριστικών ψυχοπάθειας. Το ίδιο μοτίβο φαίνεται να ισχύει και στις περιπτώσεις στις οποίες εντοπίζονται συγκρούσεις εντός της οικογένειας. Σε συνάρτηση με τα ευρήματα προηγούμενων ερευνών σε αυτό το πεδίο, αναμένεται και σε αυτή τη μελέτη να βρεθεί θετική συσχέτιση μεταξύ του εκφοβισμού και των εν λόγω χαρακτηριστικών ψυχοπάθειας (υπόθ. 1). Ακόμη, είναι αναμενόμενο να βρεθεί θετική συσχέτιση μεταξύ του

εκφοβισμού και των συγκρούσεων μεταξύ γονέων και παιδιών (υπόθ. 2). Τέλος, αναμένεται να σημειωθεί αύξηση του εκφοβισμού όταν τα εν λόγω χαρακτηριστικά ψυχοπάθειας συνυπάρχουν με τις συγκρούσεις (υπόθ. 3). Εφόσον η κάθε μια από αυτές τις δύο συνιστώσες αυξάνει τον εκφοβισμό όταν είναι απομονωμένη, αναμένεται περεταίρω αύξηση του φαινομένου στις περιπτώσεις στις οποίες υπάρχει συνδυασμός τους.

Μεθοδολογία

Συμμετέχοντες

Στη Β' φάση της έρευνας συμμετείχαν συνολικά 2508 γονείς, μαθητές και μαθήτριες. Τέθηκαν κάποια κριτήρια τα οποία έπρεπε να πληρούν τα παιδιά για να μπορέσουν να λάβουν μέρος στην έρευνα. Αυτά ήταν η φοίτηση σε δημόσιο ή ιδιωτικό σχολείο της Κύπρου και να βρίσκονται μεταξύ των ηλικιών 4-18 ετών.

Τους συμμετέχοντες της έρευνας αποτέλεσαν μαθητές, μαθήτριες και γονείς από όλες τις σχολικές βαθμίδες (από νηπιαγωγείο μέχρι λύκειο) και επαρχίες της Κύπρου (Λευκωσία, Λεμεσός, Λάρνακα, Πάφος, Αμμόχωστος), οι οποίοι συμμετείχαν μέσω συμπλήρωσης ερωτηματολογίων με θέμα τον εκφοβισμό. Η εξεύρεση συμμετεχόντων έγινε αρχικά μέσω ενημέρωσης των σχολικών μονάδων από εγκύκλιο του Υπουργείου Παιδείας και ακολούθως μέσω τηλεφωνικής επικοινωνίας με τα σχολεία, ώστε να ενημερωθούν για τους στόχους και τις διαδικασίες της έρευνας. Όσα σχολεία ανταποκρίθηκαν θετικά για συμμετοχή στην έρευνα, κλήθηκαν να ορίσουν ένα άτομο από το εκπαιδευτικό προσωπικό το οποίο είχε τον ρόλο του συντονιστή εκπαιδευτικού και είχε την υπευθυνότητα προώθησης της έρευνας, συντονισμού και επικοινωνίας μεταξύ της σχολικής μονάδας και της ερευνητικής ομάδας. Στη συνέχεια πραγματοποιήθηκαν ενημερωτικές συναντήσεις με τους διευθυντές και τους συντονιστές εκπαιδευτικούς των σχολικών μονάδων, με σκοπό την περεταίρω ενημέρωσή τους.

Εργαλεία μέτρησης

Σκοπός της έρευνας ήταν να παρθούν πληροφορίες από τα παιδιά και τους γονείς με έμφαση σε ζητήματα εκφοβισμού, συγκρούσεων μεταξύ γονέων και παιδιών και χαρακτηριστικών ψυχοπάθειας. Γι' αυτό τον σκοπό χρησιμοποιήθηκαν κάποια ερωτηματολόγια. Όσον αφορά τα χαρακτηριστικά ψυχοπάθειας αξιολογήθηκαν μέσα από δύο ερωτηματολόγια. Αρχικά, για τη μέτρηση των χαρακτηριστικών σκληρότητας χρησιμοποιήθηκε το ερωτηματολόγιο Inventory of Callous-Unemotional Traits (Frick, 2004), το οποίο αποτελείται από 24 δηλώσεις ($\alpha=.80$). Ακολούθως, για την εξέταση του ναρκισσισμού και της παρορμητικότητας έγινε χρήση του Antisocial Process Screening Device–Youth report (Frick & Hare, 2001). Το συγκεκριμένο

ερωτηματολόγιο απαρτίζεται από επτά δηλώσεις που αφορούν τον ναρκισσισμό ($\alpha=.70$) και πέντε δηλώσεις σχετικές με την παρορμητικότητα ($\alpha=.73$). Και τα δύο πιο πάνω ερωτηματολόγια ακολουθούν κλίμακα Likert τεσσάρων βαθμίδων. Αναφορικά με τις συγκρούσεις μεταξύ γονέων και παιδιών δημιουργήθηκαν από εμάς για τους σκοπούς της έρευνας και η αξιολόγηση τους έγινε μέσα από ερωτηματολόγιο το οποίο αποτελείται από 8 δηλώσεις ($\alpha=.87$) που απαντώνται σε πέντε βαθμίδες και εξετάζουν ζητήματα συναισθημάτων, συμπεριφορών, πράξεων και σχέσεων ανάμεσα στα παιδιά και τους γονείς τους. Τέλος, η παράμετρος του εκφοβισμού αξιολογήθηκε μέσα από το The Student Survey of Bullying Behaviour-Revised (Varjas et al., 2006), το οποίο είναι ερωτηματολόγιο που απαντάται σε πέντε βαθμίδες και αφορά τη συχνότητα εμπλοκής σε περιστατικά εκφοβισμού και θυματοποίησης. Ειδικότερα, το ερωτηματολόγιο αποτελείται από 12 δηλώσεις που αξιολογούν τον σχολικό εκφοβισμό ($\alpha=.89$), 12 δηλώσεις σχετικές με τη θυματοποίηση στο σχολείο ($\alpha=.90$), τέσσερις δηλώσεις αναφορικά με τον ηλεκτρονικό εκφοβισμό ($\alpha=.86$) και άλλες τέσσερις δηλώσεις που αφορούν την ηλεκτρονική θυματοποίηση ($\alpha=.91$). Σημαντικό είναι να σημειωθεί ότι λήφθηκαν τα δημογραφικά στοιχεία όλων των συμμετεχόντων, επιπρόσθετα από τις αποκρίσεις τους στα πιο πάνω ερωτηματολόγια.

Διαδικασία συλλογής δεδομένων

Η συλλογή των δεδομένων διεκπεραιώθηκε μέσω συμπλήρωσης ερωτηματολογίων, τα οποία ήταν διαθέσιμα διαδικτυακά και συμπληρώθηκαν ηλεκτρονικά εκτός των σχολικών ωρών. Οι πληροφορίες οι οποίες αφορούν τον εκφοβισμό συλλέχθηκαν από τα παιδιά και τους γονείς, ενώ τα δεδομένα που αφορούν τις συγκρούσεις μεταξύ γονέων και παιδιών συλλέχθηκαν από τους γονείς. Τέλος, οι πληροφορίες που αφορούν τα χαρακτηριστικά ψυχοπάθειας συλλέχθηκαν τόσο από τα παιδιά, όσο και από τους γονείς. Τα ερωτηματολόγια ήταν διαθέσιμα τόσο στην Ελληνική, όσο και στην Αγγλική γλώσσα, ώστε να υπάρχει η δυνατότητα συμμετοχής και ατόμων των οποίων η μητρική γλώσσα δεν είναι η Ελληνική. Τα ερωτηματολόγια που συμπληρώθηκαν στην Αγγλική γλώσσα ενσωματώθηκαν στο συνολικό δείγμα. Ο χρόνος συμπλήρωσης των ερωτηματολογίων ήταν κατά μέσο όρο 30 λεπτά για τους γονείς και τα παιδιά.

Προτού ξεκινήσει η έρευνα πήρε έγκριση από την Επιτροπή Βιοηθικής και το Υπουργείο Παιδείας. Επίσης, πάρθηκε συγκατάθεση μέσω διαδικτύου από τους συμμετέχοντες για τη συμμετοχή τους στην έρευνα. Όσον αφορά τη συγκατάθεση για τα παιδιά, πάρθηκε διαδικτυακά από τους γονείς τους. Σχετικά με την ανωνυμοποίηση των στοιχείων, τα στοιχεία του κάθε συμμετέχοντα έλαβαν ένα μοναδικό κωδικό, ο οποίος χρησιμοποιήθηκε για το

σύνολο των αναλύσεων. Η διαδικασία ανωνυμοποίησης πήρε έγκριση από τον Επίτροπο προστασίας προσωπικών δεδομένων.

Σχεδιασμός έρευνας και ανάλυση δεδομένων

Η παρούσα μελέτη ακολουθεί μη πειραματικό σχεδιασμό. Με το πέρας της διαδικασίας συλλογής δεδομένων, τα συλλεγόμενα δεδομένα καταγράφηκαν και έπειτα αναλύθηκαν με τη χρήση του στατιστικού πακέτου IBM SPSS Statistics. Αρχικά, εφαρμόστηκε περιγραφική στατιστική για τις μεταβλητές της έρευνας. Μέσω της περιγραφικής στατιστικής χρησιμοποιήθηκαν οι δείκτες κεντρικής τάσης όπως ο μέσος όρος και η τυπική απόκλιση. Επίσης, πραγματοποιήθηκαν αναλύσεις συσχετίσεων με τη χρήση του δείκτη Pearson r , ώστε να εξακριβωθεί η ύπαρξη συσχέτισης ανάμεσα στις μεταβλητές της έρευνας και να καθοριστεί η κατεύθυνση και η ισχύς της (ερ. 1 και 2). Τέλος, εφαρμόστηκε επαγωγική στατιστική όπου πραγματοποιήθηκε ανάλυση απλής παλινδρόμησης με εξαρτημένη μεταβλητή τον εκφοβισμό και προβλεπτικούς παράγοντες τα τρία χαρακτηριστικά ψυχοπάθειας υπό μελέτη και τις συγκρούσεις ανάμεσα στα παιδιά και τους γονείς. Όλες οι μεταβλητές εισήχθησαν ταυτόχρονα στο μοντέλο παλινδρόμησης. Σκοπός είναι η εξέταση της προβλεπτικής ικανότητας του μοντέλου ως προς την εμφάνιση του εκφοβισμού (ερ. 3). Σημαντικό είναι να σημειωθεί ότι το επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας έχει τεθεί στο $p \leq .05$.

Αποτελέσματα

Μέσα από την ανάλυση των δεδομένων που συλλέχθηκαν από τους συμμετέχοντες της έρευνας μπορούν να εξαχθούν τα παρακάτω αποτελέσματα.

Αποτελέσματα περιγραφικής ανάλυσης δεδομένων

Η περιγραφική ανάλυση των δεδομένων ανταποκρίνεται στα δυο πρώτα ερευνητικά ερωτήματα της μελέτης.

Αρχικά, όσον αφορά τα αποτελέσματα των δεικτών κεντρικής τάσης για τις μεταβλητές της έρευνας τον ψηλότερο μέσο όρο σημείωσαν τα χαρακτηριστικά σκληρότητας ($M=2.39$, $SD=3.05$). Ακολούθησε το χαρακτηριστικό της παρορμητικότητας ($M=1.76$, $SD=.53$) το οποίο βρίσκεται αρκετά κοντά με τις συγκρούσεις ανάμεσα στους γονείς και τα παιδιά ($M=1.66$, $SD=.65$). Έπειτα, ακολουθεί ο ναρκισσισμός ($M=1.49$, $SD=.41$) και τέλος ο εκφοβισμός ($M=.07$, $SD=.25$). Τα πιο πάνω αποτελέσματα βρίσκονται στον πίνακα 1.1.

Στη συνέχεια, εξετάστηκαν οι συσχετίσεις μεταξύ των μεταβλητών της έρευνας με τη χρήση του δείκτη Pearson r , όπου όλες εκτός από μια ήταν στατιστικά σημαντικές. Επίσης, οι συσχετίσεις κυμάνθηκαν από μεγάλες μέχρι πολύ μικρές και όλες είχαν θετική κατεύθυνση. Η μεγαλύτερη συσχέτιση που εντοπίστηκε ήταν μεγάλη, θετική και στατιστικά σημαντική μεταξύ του ναρκισσισμού και της παρορμητικότητας $r=.56$, $p=.00$. Ακολούθως, εντοπίστηκε μεγάλη θετική και στατιστικά σημαντική συσχέτιση μεταξύ της παρορμητικότητας και των συγκρούσεων μεταξύ παιδιών και γονέων $r=.55$, $p=.00$. Η συσχέτιση μεταξύ των μεταβλητών του ναρκισσισμού και των συγκρούσεων μεταξύ γονέων και παιδιών ήταν μέτρια προς μεγάλη, θετική και στατιστικά σημαντική $r=.43$, $p=.00$. Έπειτα, εντοπίστηκαν μέτριες θετικές και στατιστικά σημαντικές συσχετίσεις μεταξύ των χαρακτηριστικών σκληρότητας και της παρορμητικότητας $r=.37$, $p=.00$, όπως και μεταξύ των χαρακτηριστικών σκληρότητας και των συγκρούσεων μεταξύ γονέων και παιδιών $r=.36$, $p=.00$. Η συσχέτιση μεταξύ των χαρακτηριστικών σκληρότητας και του ναρκισσισμού ήταν μικρή προς μέτρια, θετική και στατιστικά σημαντική $r=.20$, $p=.00$. Εντοπίστηκαν επίσης μικρές θετικές και στατιστικά σημαντικές συσχετίσεις μεταξύ του εκφοβισμού και της παρορμητικότητας $r=.13$, $p=.00$, μεταξύ του εκφοβισμού και των συγκρούσεων μεταξύ γονέων και παιδιών $r=.10$, $p=.00$ και ανάμεσα στον εκφοβισμό και τον ναρκισσισμό $r=.07$, $p=.00$. Τέλος, εντοπίστηκε πολύ μικρή, θετική αλλά μη στατιστικά σημαντική συσχέτιση ανάμεσα στον εκφοβισμό και τα χαρακτηριστικά σκληρότητας $r=.03$, $p=.10$. Τα αποτελέσματα των συσχετίσεων βρίσκονται στον πίνακα 1.2.

Αποτελέσματα επαγωγικής ανάλυσης δεδομένων

Η επαγωγική ανάλυση των δεδομένων ανταποκρίνεται στο τρίτο ερευνητικό ερώτημα της μελέτης, όπου πραγματοποιήθηκε ανάλυση απλής παλινδρόμησης για να εξεταστεί το εάν αυξάνεται ο εκφοβισμός στις περιπτώσεις στις οποίες συνυπάρχουν τα χαρακτηριστικά ψυχοπάθειας και οι συγκρούσεις μεταξύ γονέων και παιδιών.

Όσον αφορά την εφαρμογή το μοντέλου, επεξηγεί περίπου το 2% της διασποράς της εξαρτημένης μεταβλητής $R^2_{adj}=0.02$. Το μοντέλο είναι στατιστικά σημαντικό $p=0.00$. Τα πιο πάνω αποτελέσματα βρίσκονται στον πίνακα 1.3.

Αναφορικά με τη συμβολή της κάθε προβλεπτικής μεταβλητής στο μοντέλο εξετάστηκαν οι επιδράσεις τους. Αρχικά, όσον αφορά την επίδραση του παράγοντα «παρορμητικότητα» είναι στατιστικά σημαντική και προβλέπει θετικά την εξαρτημένη μεταβλητή ($p=0.00$, $b=0.06$, $\beta=0.13$), μαζί με τις υπόλοιπες μεταβλητές που υπάρχουν στο μοντέλο. Δηλαδή, για κάθε μια μονάδα αύξησης της παρορμητικότητας αναμένεται να σημειωθεί .13 μονάδες αύξησης στον εκφοβισμό και αντίστροφα. Ακολούθως, η επίδραση του παράγοντα «συγκρούσεις μεταξύ γονέων και παιδιών» είναι στατιστικά σημαντική και προβλέπει θετικά την εξαρτημένη μεταβλητή ($p=0.03$, $b=0.02$, $\beta=0.05$), μαζί με τις άλλες μεταβλητές που υπάρχουν στο μοντέλο. Έτσι, για κάθε μια μονάδα αύξησης στις συγκρούσεις μεταξύ γονέων και παιδιών αναμένεται να υπάρξει .05 μονάδες αύξησης στον εκφοβισμό και αντίστροφα. Τέλος, σχετικά με τις επιδράσεις των παραγόντων «χαρακτηριστικά σκληρότητας» και «ναρκισσισμός» προβλέπουν αρνητικά αλλά μη στατιστικά σημαντικά την εξαρτημένη μεταβλητή αντίστοιχα ($p=0.09$, $b=-0.00$, $\beta=-0.04$) και ($p=0.41$, $b=-0.01$, $\beta=-0.02$), μαζί τις υπόλοιπες μεταβλητές του μοντέλου. Τα πιο πάνω αποτελέσματα βρίσκονται στον πίνακα 1.4.

Συζήτηση

Η παρούσα έρευνα έχει σκοπό να διευρύνει τη μελέτη γύρω από το φαινόμενο του εκφοβισμού μελετώντας το πως η συνύπαρξη των χαρακτηριστικών ψυχοπάθειας και των συγκρούσεων μεταξύ γονέων και παιδιών επηρεάζει την εκδήλωσή του, σε παιδιά σχολικής ηλικίας. Η διαδικασία συλλογής δεδομένων πραγματοποιήθηκε με τη χρήση ερωτηματολογίων και τα συλλεγόμενα δεδομένα αναλύθηκαν μέσω του στατιστικού πακέτου IBM SPSS Statistics. Η περιγραφική ανάλυση των δεδομένων ανταποκρίνεται στα δύο πρώτα ερευνητικά ερωτήματα και υποθέσεις, ενώ η επαγωγική ανάλυση των δεδομένων απαντά το τρίτο ερευνητικό ερώτημα και υπόθεση.

Αναφορικά με την ύπαρξη συσχέτισης ανάμεσα στον εκφοβισμό και τα χαρακτηριστικά ψυχοπάθειας (ερ.1) εξετάστηκαν τα χαρακτηριστικά του ναρκισσισμού, της παρορμητικότητας και τα χαρακτηριστικά σκληρότητας. Τα αποτελέσματα της παρούσας μελέτης δεν βρίσκονται σε πλήρη συμφωνία με την υφιστάμενη βιβλιογραφία και η ερευνητική υπόθεση επιβεβαιώνεται εν μέρη. Ειδικότερα, το χαρακτηριστικό του ναρκισσισμού φάνηκε να συσχετίζεται θετικά και στατιστικά σημαντικά με τον εκφοβισμό στην παρούσα μελέτη. Ωστόσο παρά τη θετική συσχέτιση, τα αποτελέσματα της παλινδρόμησης έδειξαν ότι δεν μπορεί να προβλέψει στατιστικά σημαντικά τον εκφοβισμό. Αυτό το αποτέλεσμα έρχεται σε αντίθεση με την υφιστάμενη βιβλιογραφία, η οποία αναφέρει τον ναρκισσισμό ως τον πιο ισχυρό παράγοντα κινδύνου για την εμφάνιση του εκφοβισμού (Fanti & Kimonis, 2013· Stellwagen & Kerig, 2013· Fanti & Henrich, 2014· Despoti et al., 2021· Kjørsvik & Bushman, 2021). Ακολούθως, η παρορμητικότητα συσχετίζεται, αλλά και προβλέπει θετικά και στατιστικά σημαντικά τον εκφοβισμό, εύρημα το οποίο συμφωνεί με τα αποτελέσματα προηγούμενων ερευνών (Fanti & Kimonis, 2013· Despoti et al., 2021). Τέλος, τα χαρακτηριστικά σκληρότητας δεν συσχετίζονται, ούτε προβλέπουν στατιστικά σημαντικά τον εκφοβισμό. Το παρόν εύρημα δεν συμφωνεί με αυτά των προηγούμενων ερευνών, τα οποία θέτουν τα χαρακτηριστικά σκληρότητας ως προβλεπτικό παράγοντα για την εμφάνιση εκφοβισμού (Fanti & Kimonis, 2012· Antoniadou et al., 2016· Orue & Calvete, 2016).

Σχετικά με τη συσχέτιση ανάμεσα στον εκφοβισμό και τις συγκρούσεις μεταξύ παιδιών και γονέων (ερ.2), η ανάλυση των δεδομένων καταδεικνύει την ύπαρξη θετικής συσχέτισης, η οποία είναι στατιστικά σημαντική. Άρα, η δεύτερη ερευνητική υπόθεση επιβεβαιώνεται και βρίσκεται σε συνάφεια με ευρήματα προηγούμενων ερευνών. Η υφιστάμενη βιβλιογραφία υποστηρίζει τη συσχέτιση και την πρόβλεψη του εκφοβισμού από τις συγκρούσεις μεταξύ παιδιών και γονέων, τονίζοντας μάλιστα τον καταλυτικό ρόλο που διαδραματίζουν ως προς την εμφάνισή του (Pepler et al., 2008· Georgiou & Fanti, 2010· Georgiou & Stavrinides, 2013· Efobi & Nwokolo, 2014· Eşkisü, 2014· Whelan et al., 2014).

Τέλος, όσον αφορά την τρίτη ερευνητική υπόθεση η οποία εισηγείται ότι η ο εκφοβισμός αυξάνεται στις περιπτώσεις στις οποίες τα χαρακτηριστικά ψυχοπάθειας και οι συγκρούσεις

μεταξύ γονέων και παιδιών συνυπάρχουν, επιβεβαιώνεται μέσα από τα ευρήματα της μελέτης. Το μοντέλο παλινδρόμησης που έχει χρησιμοποιηθεί ως προς την απάντηση του τρίτου ερευνητικού ερωτήματος είναι στατιστικά σημαντικό και δείχνει ότι ο εκφοβισμός αυξάνεται σε αντίστοιχες περιπτώσεις. Η τρίτη ερευνητική υπόθεση δύσκολα μπορεί να συγκριθεί με ευρήματα προηγούμενων ερευνών, καθώς δεν έχουν πραγματοποιηθεί μέχρι τώρα έρευνες που να εξετάζουν τα συγκεκριμένα χαρακτηριστικά ψυχοπάθειας σε σχέση με τις συγκρούσεις μεταξύ γονέων και παιδιών.

Εν κατακλείδι, αφενός μεν οι συγκρούσεις μεταξύ γονέων και παιδιών, αφετέρου δε τα χαρακτηριστικά ψυχοπάθειας στη σχολική ηλικία αποτελούν παράγοντες κινδύνου για τη μετέπειτα εμφάνιση εκφοβιστικών συμπεριφορών και περιστατικών. Αυτό ισχύει τόσο στις περιπτώσεις στις οποίες εντοπίζονται σε απομόνωση, αλλά ακόμη περισσότερο όταν οι συγκρούσεις και τα χαρακτηριστικά ψυχοπάθειας συνυπάρχουν. Τα πιο πάνω ευρήματα είναι πολύ σημαντικά, καθώς μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως προς τον έγκαιρο εντοπισμό ατόμων που παρουσιάζουν υψηλό ρίσκο εμπλοκής σε εκφοβιστικά περιστατικά και άσκησης εκφοβισμού. Ακόμη, τα άτομα τα οποία βρίσκονται στο κοντινό περιβάλλον των παιδιών που βρίσκονται σε αυξημένο ρίσκο μπορούν να προβούν σε ανάλογα βήματα, ώστε να δημιουργήσουν ένα ασφαλέστερο για τα παιδιά περιβάλλον και κατ' επέκταση να αποτρέψουν την εμφάνιση εκφοβιστικών συμπεριφορών.

Παρόλη τη συνεισφορά της έρευνας στη μελέτη ορισμένων παραγόντων που αυξάνουν το ρίσκο ως προς την εμφάνιση εκφοβιστικών συμπεριφορών, σημαντικό είναι να σημειωθούν και κάποιοι περιορισμοί. Αρχικά, η μελέτη αυτή απευθύνεται σε παιδιά σχολικής ηλικίας και δεν περιλαμβάνει παιδιά προσχολικής ηλικίας ή νεαρούς ενήλικες. Επιπλέον, οι συμμετέχοντες της έρευνας φοιτούν αποκλειστικά σε σχολεία της Κύπρου. Ένα ακόμη σημείο που πρέπει να ληφθεί υπόψη είναι το ότι ορισμένα από τα ευρήματα της παρούσας μελέτης δεν βρίσκονται σε πλήρη συμφωνία με αυτά προηγούμενων ερευνών, το οποίο υποδεικνύει την πιθανή ανάγκη για περαιτέρω έρευνα γύρω από το εν λόγω ζήτημα. Θα ήταν επίσης χρήσιμο οι μελλοντικές έρευνες επί του θέματος να επεκταθούν σε περισσότερες χώρες, ώστε να ερευνηθεί ο πιθανός ρόλος που ενδέχεται να διαδραματίσει η κουλτούρα ως προς την εμφάνιση του εκφοβισμού. Τέλος, η συμπερίληψη συμμετεχόντων προσχολικής ηλικίας θα ήταν χρήσιμη, ώστε τα άτομα τα οποία βρίσκονται σε αυξημένο κίνδυνο να εντοπίζονται προτού ξεκινήσουν τη φοίτηση τους στο σχολείο. Αυτό θα μπορούσε μακροπρόθεσμα να οδηγήσει στη μείωση των περιστατικών σχολικού εκφοβισμού.

Βιβλιογραφία

- Antiri, K. O. (2016). Types of Bullying in the Senior High Schools in Ghana . *Journal of Education and Practice* , 7(36). Retrieved July 10, 2022, from <https://eric.ed.gov/?id=EJ1126458>.
- Antoniadou, N., Kokkinos, C. M., & Markos, A. (2016). Possible common correlates between bullying and cyber-bullying among adolescents. *Psicología Educativa*, 22(1), 27–38. <https://doi.org/10.1016/j.pse.2016.01.003>
- Baldry, A. C., & Farrington, D. P. (1998). Parenting influences on bullying and victimization. *Legal and Criminological Psychology*, 3(2), 237–254. <https://doi.org/10.1111/j.2044-8333.1998.tb00364.x>
- Blair, R. J. R., Peschardt, K. S., Budhani, S., Mitchell, D. G. V., & Pine, D. S. (2006). The development of psychopathy. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 47(3-4), 262–276. <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.2006.01596.x>
- Boulton, M. J., Trueman, M., & Flemington, I. (2002). Associations between secondary school pupils' definitions of bullying, attitudes towards bullying, and tendencies to engage in bullying: Age and sex differences. *Educational Studies*, 28(4), 353–370. <https://doi.org/10.1080/0305569022000042390>
- Burt, S. A, McGue, M., Krueger, R. F., & Iacono, W. G. (2005). How are parent–child conflict and childhood externalizing symptoms related over time? Results from a genetically informative cross-lagged study. *Development and Psychopathology*, 17(01), 145–165. <https://doi.org/10.1017/s095457940505008x>
- Burt, S. A., Krueger, R. F., McGue, M., & Iacono, W. (2003). Parent-child conflict and the comorbidity among childhood externalizing disorders. *Archives of General Psychiatry*, 60(5), 505–513. <https://doi.org/10.1001/archpsyc.60.5.505>
- Carter Leno, V., Bedford, R., Chandler, S., White, P., Yorke, I., Charman, T., Pickles, A., & Simonoff, E. (2021). Callous-unemotional traits in youth with autism spectrum disorder (ASD): Replication of prevalence estimates and associations with gaze patterns when viewing fearful faces. *Development and Psychopathology*, 33(4), 1220–1228. <https://doi.org/10.1017/s0954579420000449>

- Chamberlain, S. R., & Sahakian, B. J. (2007). The neuropsychiatry of impulsivity. *Current Opinion in Psychiatry*, 20(3), 255–261. <https://doi.org/10.1097/yco.0b013e3280ba4989>
- Despoti, G., Kokkinos, C. M., & Fanti, K. A. (2021). Bullying, victimization, and psychopathy in early adolescents: The moderating role of Social Support. *European Journal of Developmental Psychology*, 18(5), 747–764. <https://doi.org/10.1080/17405629.2020.1858787>
- Duncan, N. (2012). Sexual bullying. <https://doi.org/10.4324/9780203019108>
- Efobi, A., & Nwokolo, C. (2014). Relationship between Parenting Styles and Tendency to Bullying Behaviour among Adolescents. *Journal of Education & Human Development*, 3(1), 507–521.
- Eşkisü, M. (2014). The relationship between bullying, family functions, perceived social support among high school students. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 159, 492–496. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2014.12.412>
- Fanti, K. A., & Henrich, C. C. (2014). Effects of self-esteem and narcissism on bullying and victimization during early adolescence. *The Journal of Early Adolescence*, 35(1), 5–29. <https://doi.org/10.1177/0272431613519498>
- Fanti, K. A., & Kimonis, E. R. (2012). Bullying and victimization: The role of conduct problems and psychopathic traits. *Journal of Research on Adolescence*, 22(4), 617–631. <https://doi.org/10.1111/j.1532-7795.2012.00809.x>
- Fanti, K. A., & Kimonis, E. R. (2013). Dimensions of juvenile psychopathy distinguish “Bullies,” “bully-victims,” and “victims”. *Psychology of Violence*, 3(4), 396–409. <https://doi.org/10.1037/a0033951>
- Frick, P. J. (2004). *The Inventory of Callous-Unemotional Traits*. Unpublished rating scale. University of New Orleans.
- Frick, P. J., & Hare, R. D. (2001). *The Antisocial Process Screening Device*. Toronto, Canada: Multi-Health Systems.
- Georgiou, G., & Fanti, K. A. (2021). Physiological reactivity in children with high callous-unemotional and autistic traits: Investigating unique and interactive effects. *European Child & Adolescent Psychiatry*, 30(11), 1709–1722. <https://doi.org/10.1007/s00787-020-01643-z>

- Georgiou, S. N., & Fanti, K. A. (2010). A transactional model of bullying and victimization. *Social Psychology of Education, 13*(3), 295–311. <https://doi.org/10.1007/s11218-010-9116-0>
- Georgiou, S. N., & Stavrinides, P. (2013). Parenting at home and bullying at school. *Social Psychology of Education, 16*(2), 165–179. <https://doi.org/10.1007/s11218-012-9209-z>
- Hare, R. D., Neumann, C. S., & Widiger, T. A. (2012). Psychopathy. *The Oxford Handbook of Personality Disorders, 477–504*. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199735013.013.0022>
- Herpers, P. C., Rommelse, N. N., Bons, D. M. A., Buitelaar, J. K., & Scheepers, F. E. (2012). Callous–unemotional traits as a cross-disorders construct. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology, 47*, 2045–2064. <https://doi.org/10.1007/s00127-012-0513-x>
- Hollander, E., & Rosen, J. (2000). Impulsivity. *Journal of Psychopharmacology, 14*(2_suppl1). <https://doi.org/10.1177/02698811000142s106>
- Johnstone, M., Munn, P., & Edwards, L. (1992). *Action against bullying: Drawing from experience*. The Scottish Council for Research in Education.
- Juvonen, J., & Graham, S. (2014). Bullying in schools: The power of bullies and the plight of victims. *Annual Review of Psychology, 65*(1), 159–185. <https://doi.org/10.1146/annurev-psych-010213-115030>
- Kjærviik, S. L., & Bushman, B. J. (2021). The link between narcissism and aggression: A meta-analytic review. *Psychological Bulletin, 147*(5), 477–503. <https://doi.org/10.1037/bul0000323>
- Kokkinos, C. M., Antoniadou, N., & Markos, A. (2014). Cyber-bullying: An investigation of the psychological profile of university student participants. *Journal of Applied Developmental Psychology, 35*(3), 204–214. <https://doi.org/10.1016/j.appdev.2014.04.001>
- Lau, K. S., & Marsee, M. A. (2013). Exploring narcissism, psychopathy, and machiavellianism in youth: Examination of associations with Antisocial Behavior and Aggression. *Journal of Child and Family Studies, 22*(3), 355–367. <https://doi.org/10.1007/s10826-012-9586-0>
- Lereya, S. T., Samara, M., & Wolke, D. (2013). Parenting behavior and the risk of becoming a victim and a bully/victim: A Meta-analysis study. *Child Abuse & Neglect, 37*(12), 1091–1108. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2013.03.001>

- Mahmut, M. K., Homewood, J., & Stevenson, R. J. (2008). The characteristics of non-criminals with high psychopathy traits: Are they similar to criminal psychopaths? *Journal of Research in Personality*, *42*(3), 679–692. <https://doi.org/10.1016/j.jrp.2007.09.002>
- Orue, I., & Calvete, E. (2016). Psychopathic traits and moral disengagement interact to predict bullying and cyberbullying among adolescents. *Journal of Interpersonal Violence*, *34*(11), 2313–2332. <https://doi.org/10.1177/0886260516660302>
- Pardini, D. A., Lochman, J. E., & Frick, P. J. (2003). Callous/unemotional traits and social-cognitive processes in adjudicated youths. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, *42*(3), 364–371. <https://doi.org/10.1097/00004583-200303000-00018>
- Pepler, D., Jiang, D., Craig, W., & Connolly, J. (2008). Developmental trajectories of bullying and associated factors. *Child Development*, *79*(2), 325–338. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2007.01128.x>
- Pincus, A. L., & Lukowitsky, M. R. (2010). Pathological narcissism and narcissistic personality disorder. *Annual Review of Clinical Psychology*, *6*(1), 421–446. <https://doi.org/10.1146/annurev.clinpsy.121208.131215>
- Ragatz, L. L., Anderson, R. J., Fremouw, W., & Schwartz, R. (2011). Criminal thinking patterns, aggression styles, and the psychopathic traits of late high school bullies and bully-victims. *Aggressive Behavior*, *37*(2), 145–160. <https://doi.org/10.1002/ab.20377>
- Rigby, K. (2007). *Bullying in schools and what to do about it*. ACER Press. Retrieved March 13, 2022.
- Smith, P. K., & Brain, P. (2000). Bullying in Schools: Lessons From Two Decades of Research. *AGGRESSIVE BEHAVIOR*, *26*, 1–9. [https://doi.org/https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1098-2337\(2000\)26:1<1::AID-AB1>3.0.CO;2-7](https://doi.org/https://doi.org/10.1002/(SICI)1098-2337(2000)26:1<1::AID-AB1>3.0.CO;2-7)
- Stellwagen, K. K., & Kerig, P. K. (2013). Ringleader bullying: Association with psychopathic narcissism and theory of mind among child psychiatric inpatients. *Child Psychiatry & Human Development Volume*, *44*, 612–620. <https://doi.org/10.1007/s10578-012-0355-5>
- Tattum, D. (1993). *Understanding and Managing Bullying*. Heinemann.
- Thakkar, N., van Geel, M., Malda, M., Rippe, R. C., & Vedder, P. (2020). Bullying and psychopathic traits: A longitudinal study with adolescents in India. *Psychology of Violence*, *10*(2), 223–231. <https://doi.org/10.1037/vio0000277>

Van Geel, M., Toprak, F., Goemans, A., Zwaanswijk, W., & Vedder, P. (2017). Are youth psychopathic traits related to bullying? Meta-analyses on callous-unemotional traits, narcissism, and impulsivity. *Child Psychiatry & Human Development*, 48(5), 768–777. <https://doi.org/10.1007/s10578-016-0701-0>

Varjas, K., Meyers, J., & Hunt, M. H. (2006). *Student Survey of Bullying Behavior – Revised 2 (SSBB-R2)*. Atlanta, GA: Georgia State University, Center for Research on School Safety, School Climate and Classroom Management.

Viding, E., & McCrory, E. J. (2012). Why should we care about measuring callous–unemotional traits in children? *British Journal of Psychiatry*, 200(3), 177–178. <https://doi.org/10.1192/bjp.bp.111.099770>

Whelan, Y. M., Kretschmer, T., & Barker, E. D. (2014). MAOA, Early Experiences of Harsh Parenting, Irritable Opposition, and Bullying–Victimization: A Moderated Indirect-Effects Analysis. *Merrill-Palmer Quarterly*, 60(2), 217–237. <https://doi.org/10.13110/merrpalmquar1982.60.2.0217>

Παπαλαζάρου, Α., & Αθανασιάδου, Χ. (2016). (dissertation). *Αιτίες Σχολικού Εκφοβισμού και ο Ρόλος των Εκπαιδευτικών: Απόψεις Εκπαιδευτικών Γυμνασίου*. Retrieved July 10, 2022, from <http://ikee.lib.auth.gr/record/296862/files/Papalazarou.pdf>

Παράρτημα

Πίνακας 1.1.

Δείκτες κεντρικής τάσης

Variable	Mean	Standard Deviation
1. Εκφοβισμός	.07	.25
2. Χαρακτηριστικά σκληρότητας	2.39	3.05
3. Ναρκισσισμός	1.49	.41
4. Παρορμητικότητα	1.76	.53
5. Συγκρούσεις μεταξύ γονέων και παιδιών	1.66	.65

N=2508

Πίνακας 1.2.

Συσχετίσεις μεταβλητών έρευνας

Variable	1	2	3	4	5
1. Εκφοβισμός	—				
2. Χαρακτηριστικά σκληρότητας	.03	—			
3. Ναρκισσισμός	.07*	.20*	—		
4. Παρορμητικότητα	.13*	.37*	.56*	—	
5. Συγκρούσεις μεταξύ γονέων και παιδιών	.10*	.36*	.43*	.55*	—

* $p < .05$

Πίνακας 1.3.

Εφαρμογή μοντέλου

Εξαρτημένη μεταβλητή: εκφοβισμός

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Sig.
1	.14	.02	.02	.00

Προβλεπτικοί παράγοντες: χαρακτηριστικά σκληρότητας, ναρκισσισμός, παρορμητικότητα, συγκρούσεις μεταξύ γονέων και παιδιών

Πίνακας 1.4.

Συμβολή προβλεπτικών μεταβλητών στο μοντέλο

	B	SE B	β	p
Constant	-.05	.02		.02
Χαρακτηριστικά σκληρότητας	-.00	.00	-.04	.09
Ναρκισσισμός	-.01	.02	-.02	.41
Παρορμητικότητα	.06	.01	.13	.00
Συγκρούσεις μεταξύ γονέων και παιδιών	.02	.01	.05	.03
